

музей Конотопської битви 1659 р., встановлена капличка. Визначною подією стала минулорічна (2-3 липня 2008 р.) Всеукраїнська науково-теоретична конференція, присвячена перемозі військ під проводом гетьмана Івана Виговського у Конотопській битві.

ЧИ БУВ НАШ КОНОТОП ВІД САМОГО ПОЧАТКУ ЄВРОПЕЙСЬКИМ МІСТОМ?

Мороз Л. П., краєзнавець, лікар Конотопської ЦРЛ

Присвячую світлій
пам'яті мого батька
Мороза Павла Пилиповича

Питання, яке винесене в заголовок статті, стосується саме ознак, характерних для європейських міст XVII ст. і зовсім не стосується географії, бо, як відомо, кордони між Європою та Азією в XVII ст. були майже там само, де вони пролягають і сьогодні. Нагадаю, що Конотоп виник як прикордонна фортеця з боку Речі Посполитої. Збереглися дуже неповні описи нашої фортеці, де згадується, наприклад, „панський двір”. Припускаю, що ця українська народна назва відповідає цитаделі, обов'язкової частини кожної фортеці. Серед усіх іноземних термінів, пов'язаних із деталями фортець, переважають слова французького походження. Це вже вказує на вплив французької інженерної думки на всю Європу. Автор із Києва Віктор Вечерський надрукував стародавній план нашої фортеці, взятий зі спеціальної карти України Гійома Лавассера де Боплана. Той француз із Нормандії служив капітаном артилерії в польському війську, а картографією займався з власної ініціативи (так вважають його біографи).

Наведений Вечерським план підтверджує мої припущення, що фортеця Конотоп знаходилась приблизно в тому районі, де зараз знаходиться хлібзавод. Тобто, моя версія не співпадає з більш поширеною, яка прив'язує фортецю до сучасного розташування райвиконкому.

Цікаво буде простежити (хоча б приблизно), яку територію біля себе захищала фортеця. Тут нам не обійтися без думок та поглядів дослідників попередніх поколінь. Так вже О. Лазаревський, а з ним ще кілька авторів ставили під сумнів, що Конотоп боронили лише 4 тисячі козаків. Лазаревський писав про щонайменше 8 тисяч.

Пригадаємо ще одне повідомлення про початок облоги Конотопа царськими військами. Через кілька днів від початку облоги до

конотопців мали намір приєднатися кілька тисяч кримсько-татарських вояків. Постає питання – де вони збиралися розташуватися. Навряд чи фортеця була така велика, щоб утримувати за своїми стінами таку кількість людей. Скоріше за все існувала система інженерних захисних споруд за межами фортеці, яка і дозволила розташувати значну додаткову кількість вояків. По сучасному можна говорити про укріплений район навколо фортеці.

Хто ж керував будівництвом нашої фортеці? Хтось із іноземних військових інженерів, які були на польській службі. В історичній літературі можна зустріти 4-5 прізвищ таких інженерів. Це французькі прізвища і одне італійське. Франція була тоді незаперечним лідером та авторитетом у будівництві фортець.

У кожного з нас може виникати заперечення, бо ми уявляємо французькі фортеці як кам'яні та побудовані в готичному стилі. Але вже тоді у XVII столітті все частіше починали використовувати землю. Так земляна стіна, товщиною в 2,5 метри не давала шансів артилерії їх зруйнувати, а так само надійні кам'яні стіни повинні були мати 4 метри товщини. Саме таку товщину стін було зроблено навколо Смоленська вже після 1634 року, бо навіть трьох метрові мури не здатні були довго витримувати вогонь артилерії, яка ставала все потужнішою. Крім того, щоб ослабити дію гарматного вогню в місцях ймовірного напрямку такого вогню додатково споруджували земляні вали заввишки 5-8 метрів. Це дані по Франції. Але для нас важливо, що їхні інженери працювали і тут в Україні. Тобто, всі ті досягнення, які відбувалися в Європі, застосовувались і у нас.

Новітні досягнення військово-інженерної думки безумовно ставали відомі і в царському війську. Наведу ще один приклад: успішне взяття Казані царськими військами стало можливо, коли потужний вибух зруйнував стіни міста (була закладена велика кількість пороху через підкоп). Це царські війська через півстоліття повторили успішні перші дії вибуху через підкоп під стіну в італійських містах. Чому тут під Конотопом не було зроблено підкоп під стіну? Одне з найбільш ймовірних пояснень, це те, що річки та рови з водою не давали можливості наблизитися до стін з метою зробити підкоп.

Чи маємо ми якісь свідчення, що, наприклад, додаткові земляні вали були і під Конотопом? Вважаю, що такі дані, хай і опосередковані, у нас є. Як відомо царські війська мали добру потужну артилерію, яка за пару тижнів мала б рознести стіни фортеці. Але фортеця трималася і трималася. Тобто були якісь фактори, які зводили до мінімуму руйнівну силу гарматного вогню. Тому і вважаю,

що земляні вали перетинали шлях гарматним ядрам в найбільш небезпечних напрямках.

Звичайно, і дослідників, і читачів дуже цікавить питання – як могла порівняно не така вже й велика фортеця витримати таку довгу облогу цілої армії? На частину питань я вже в якійсь мірі відповів. Але є ще одна причина, яка зовсім не пов'язана з винахідливістю та талантами французьких військових інженерів. Ця причина відноситься безпосередньо до царського війська. Маю на увазі так звані „местнические счета”. Ось як про це пише відомий німецький історик Оскар Егер: „Очень часто случалось, что храброе и мужественное русское войско терпело неудачи только потому, что в военное время на глазах у неприятеля между начальниками происходили ссоры из-за старшинства и знатности их родов, и при этом более родовитые отказывались подчинятся менее родовитым. По этому поводу 12 января 1682 года Царь Федор III Алексеевич созвал Земский Собор. Большинство участников Собора выказались в пользу окончательного уничтожения „местничества”. Книги, по которым родовитые люди местничались, были по приказу царя сожжены в печи, а местнические счета запрещались под страхом смертной казни”.

Головна тема – яким вимогам відповідав наш Конотоп з самого початку як тільки він ще будувався. Я вже згадував про великий авторитет французьких військових інженерів. А чи міг будівництвом нашої фортеці Конотоп керувати, наприклад, інженер поляк, або литовець, або українець. В це важко повірити навіть теоретично, бо військові інженери в французькій армії були введені ще наприкінці XVI століття і їх спеціально готували. Ніяких подібних навчальних закладів в Речі Посполитій не було. Але, навіть коли припустити, що хтось з громадян Польщі вивчився десь на військового інженера і будував фортеці тут у нас в Україні, то можна напевно сказати, що він теж би мусив спиратися на європейський досвід такого будівництва. Ось як пише про це відомий російський військовий історик М.П. Міхнович: „...Таким образом, если Эрара французы называют отцом фортификации во Франции, то они вправе считают Вобана отцом современного осадного искусства, которому учились затем у французов все прочие государства Европы”.

Найбільші досягнення Франції у справі як фортифікації, так і в облозі фортець пов'язані з ім'ям геніального військового інженера Себастьяна де Вобана. Він особисто керував спорудженням 33 нових фортець та реконструкцією майже 300 вже існуючих. Роки життя Вобана (1633-1707) не дозволяють нам говорити про його можливий особистий вплив на ті інженерні заходи, які були застосовані і у нас

під Конотопом, але діяльність самого Вобана виникла не на голому місці, а спиралась на досвід цінного ряду попередніх поколінь французьких військових інженерів.

Так саме у Франції в ті часи виникла поговорка, що „атаковане місто – це взяте місто”. Тобто, ця поговорка підкреслювала саме пріоритет атаки на фортецю над її захистом. Тут у нас в Конотопі ця поговорка не знайшла підтвердження і це вказує на більший досвід захисту перед атакуючими.

Можливо хтось з наступного покоління краєзнавців знайде ім'я (чи імена) будівничих нашої фортеці, знайде і її детальний опис. Я ж намагався пояснити одну просту думку, що фортецю Конотоп будував хтось з європейців спираючись на той великий досвід такого будівництва, який був накопичений в Західній Європі. Тобто, на запитання, коли наш Конотоп став європейським містом, треба відповісти – від самого свого початку.

КОНОТОПСЬКА БИТВА 1659 Р. ОЧИМА СУЧАСНИХ КОНОТОПЦІВ

Волков С., Несмашний В., студенти,
Очкасов В. І., викладач ПТ КІ Сум ДУ

З метою виявлення поінформованості жителів нашого міста про **Конотопську битву 1659 р.** було проведено анкетування серед 146 людей різного віку і роду діяльності. З них 9 (6% опитаних) ніколи не чули про цю битву. Чули, знають – 94% - 137 опитаних. Правдивість та якість знань про Конотопську битву дозволяють перевірити відповіді на наступні питання: «Коли вона була» - знають 1659 р. – 94 чол. – 68%; «Хто керував обороною Конотопа» (полковник Гуляницький) – знають 6 чол. (4%); «Хто тоді був гетьманом» (Виговський) – 28 чол. (20%).

«Хто переміг у битві» - 73 чол. (53%).

Аналіз цих даних свідчить про недостатню поінформованість респондентів. Серед опитаних нас особливо цікавили студенти нашого технікуму, що навчаються на I курсі, так як вони презентують різні навчальні заклади нашого міста, району та Сумської і Чернігівської областей. Опитано – 77 студентів. Чули, знають – 72 чол. (93%), точно вказали рік битви – 54 чол. (75%!), хто керував обороною – 0 чол. Знають гетьмана Виговського – 9 чол. (12%), хто переміг – 42 чол. (58%). Статева належність опитаних першокурсників – Ж – 12